

ВІЗУАЛЬНА МЕТАФОРА У КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОГО РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО КОНФЛІКТУ

Анотація. Зосереджено увагу на когнітивній або концептуальній природі метафори. Акцентовано прагматичні функції візуальної метафори, які дозволяють використовувати її як потужний лінгвістичний інструмент досягнення чисто прикладних цілей в управлінні інформаційними потоками під час інформаційно-психологічного протистояння, що розгорнулось в інтернет-просторі. Доведено, що загальновідомий концепт війни виявляється *специфічним* при спробі позначення подій на території України. Особливість концептуалізації сучасної війни полягає в тому, що головною метою метафоричного переносу часто стає або маніфестація внутрішнього стану людини, або те факти, які стосуються особистості персонально (негоди бойових умов). Домінуючим при формуванні концептуальних схем стає підхід, заснований на особистісному досвіді, і спрямованість на «Я» як орієнтир створення концепції. Тобто, концептуалізація сучасної війни є особистісно-центрованою.

Ключеві слова: візуальна метафора, інтернет-меми, концептуальні схеми, соціальні мережі, стратегічний нарратив.

Khraban Tetayna

Military Institute of Telecommunications and Informatization

VISUAL METAPHERA IN CURRENT RUSSIAN-UKRAINIAN CONFLICT CONCEPTUALIZATION

Summary. In the presented article attention focuses on the cognitive or conceptual nature of the metaphor. The research was carried out on the social network Facebook. Internet memes posted on the Ukrainian social networking sector sites served as the study material. An interpretation of the sign system from the standpoint of semiotic analysis was applied to accomplish the study. During the information-psychological confrontation unfolding in the Internet space the pragmatic functions of the visual metaphor are updated. They enable to use visual metaphor as a powerful linguistic tool for the achievement of purely applied goals in the information flow management. At the same time a message that is based on a visual metaphor and uses it as the central element of its structure becomes the bearer of a certain idea, concept. Having been part of the image system used to propagate certain ideas the metaphor begins to function at the level of constructing the symbolic space of society, becomes a material for the formation of collective ideas and ideological doctrines. It has been proved in this article that Internet memes' visual metaphors play an important role in the current Russian-Ukrainian conflict conceptualization. When we try to describe events in Ukraine the well-known concept *WAR* turns out *specific*. The peculiarity of current warfare conceptualization lies in the fact that the main goal of metaphorical transfer is often either the manifestation of person's inner life or facts relating to a personality (for example, hardship of combat conditions). Consequently an approach based on personal experience and an «I»-orientation as a guideline for creating a concept has become the dominant factor in concept shaping. That is, the conceptualization of current war is personally centered. This fact is proved by the actualization in the interpretative component of the Russia-Ukrainian conflict such cognitive schemes: *WAR – CHORE*, *WAR – SELF-SACRIFICINGNESS*, *WAR – HOMESICKNESS*, *WAR – TRANSFORMATION*. We explain this fact by the conditions in which the Ukrainians' psychology and mentality have been formed: dynamism, fluidity, divergence of political orientations of the subjects of power and various social forces, ambiguity and incomprehensibility of events in the course of which plain man has always been, have formed Ukrainian's position of searching stability and truth not so much in these events as in himself, in his inner life and feelings.

Keywords: visual metaphor, internet memes, conceptual schemas, social networks, strategic narrative.

Постановка проблеми. У сучасному соціокультурному просторі, яким постає перед нами інтернет, йде процес поєднання і взаємодоповнення чисельних вербальних і візуальних кодів, режимів бачення, технік і практик візуальності, «при цьому вербальне сприйняття сенсу в значній мірі втрачає своє значення, поступаючись місцем візуальному світосприйняттю» [1, с. 11]. Органічне залучення зображень в систему культурних кодів, ревалентність і різноманіття символічної наповненості свідчать про інформативну цінність візуальних образів, їх значний евристичний потенціал, що «в значній мірі пов'язано з провідною роллю зорового сприйняття в системі чуттєвого освоєння людиною навколишньої дійсності, з тим, що людина вибудовує «синтаксис буття» за допомогою досвіду, маючий

в своїй основі візуальні форми» [2, с. 194]. Оскільки в основі створення візуального образу лежить знаково-культурне освоєння світу, «предмет, який має реальні ознаки величини, кольору, якості, призначення, в візуальному образі крім цих об'єктивних ознак наділяється іншими рисами. Тобто не ознаки предмета, а його насиченість особливими смислами – семантика – грає основну роль у створенні візуального образу. В образі розкривається дещо інше, що об'єктивно в ньому не існує, але пов'язане зі значенням. Отже, образ завжди несе в собі особливий надпредметний світ сенсу» [3, с. 224]. У такій ситуації найбільш загальною стає *візуальна метафора*, яка «вибудовується через співвіднесення двох зорових образів, які виступають в якості іконічних знаків, що безпосередньо ототожнюються з тими чи

іншими об'єктами репрезентації» [4]. Під час інформаційно-психологічного протистояння, що розгорнулось в інтернет-просторі, актуалізуються прагматичні функції візуальної метафори, які дозволяють використовувати її як потужний лінгвістичний інструмент досягнення чисто прикладних цілей в управлінні інформаційними потоками, а саме: трансформації соціальних ідеалів і цінностей, наві'язування свого світогляду, насадження патернів для сприйняття реальності з якоїсь певної позиції. При цьому повідомлення, яке спирається на візуальну метафору і використовує її в якості центрального елемента своєї структури, «стає носієм певної ідеї, концепту або «одкровення» незалежно від тієї форми, яке воно приймає, перетворюючись в певний message – ідеологічне послання» [4]. Маніпуляційно-сугестивний потенціал метафори базується на генеруванні нових смислів і побудові нової реальності. Завдяки монтажному механізму метафори при одночасній реалізації першого і другого планів змісту метафори виникає третій план, тобто нова реальність. Саме використання принципу монтажу, завдяки якому може поєднуватися буквально «все з усім», робить метафору ефективним механізмом побудови концепцій і створення ідеології, оскільки, спираючись на емоційно-афективний переживання і чуттєві компоненти сприйняття, вона не вимагає детального роз'яснення і логічного обґрунтування [5]. Включаючись в систему образів, використаних для пропаганди тих чи інших ідей, метафора починає функціонувати на рівні конструювання символічного простору соціуму, стає матеріалом формування колективних уявлень і ідеологічних доктрин [4]. Таким чином, візуальна метафора в складі стратегічного нарративу набуває суттєвого значення для розуміння інтерпретаційної складової гібридної війни, або когнітивного виміру ведення гібридних воєнних дій. Дослідження візуальних метафор стає вкрай актуальним і відповідає напрямам розвитку національних інтересів України в інформаційній сфері, визначених Доктриною інформаційної безпеки України.

Аналіз досліджень. Дослідження візуальних форм комунікації вписано в контекст міждисциплінарних досліджень, в якому розглядається широкий спектр лінгвістичних, соціальних, філософських і психологічних параметрів. Для підготовки цієї статті значущими є наукові праці Л. Большакової (досліджено когнітивний механізм створення візуальної метафори на матеріалі англомовних музичних відеокліпів) [5], Л. Мардєвої (розглянуто візуальну метафору як об'єкт і інструмент дослідження семиотически ускладнених політичних текстів) [6], М. Ворошилової (розглянуто класифікація образної системи сучасної політичної карикатури як один з найважливіших знарядь її аналізу) [7], О. Попової (розглянуто особливості механізму створення візуальної метафори в образотворчому мистецтві) [8], Р. Hanks (зосереджено увагу на когнітивній або концептуальній природі метафори і метонімії) [9] тощо.

Мета статті – визначити роль і місце візуальної метафори в концептуалізації сучасного російсько-українського конфлікту.

Матеріал і методи дослідження. Дослідження проводилося в соціальній мережі

Facebook. Матеріалом дослідження послужили інтернет-меми, що були опубліковані на сторінках груп українського сектора соціальних мереж. Для досягнення поставленої мети в дослідженні здійснюється інтерпретація систем знаків, які служать для вираження певного змісту, з позиції семиотичного аналізу.

Виклад основного матеріалу. В представленій статті увагу зосереджено на когнітивній або концептуальній природі метафори. Ми будемо використовувати термін *концептуальна метафора*, що обумовлено концепцією Дж. Лаккоффа і М. Джонсона, в якій метафорі відводиться центральна роль в розумінні і структуруванні дійсності. Концептуальна метафора в статті розглядається як «концептуальний механізм мислення, що базується на встановленні асоціативних зв'язків, подібностей і відмінностей між явищами світу і створює на цій основі нові особистісні смисли, які представляють суб'єктивне ставлення індивіда до світу, його бачення, його трактування певного фрагмента дійсності. Будучи феноменом мислення і мовним явищем, концептуальна метафора має особливий гносеологічний статус, оскільки включається в процес пізнання і відображення дійсності» [10]. Оскільки механізми створення метафор відмінні, слід звернути увагу на підходи до дослідження метафор. Так, особливість візуальної метафори полягає в тому, що її можна вербалізувати шляхом з'єднання зорових образів і навіть звести її до якогось закінченого певного вислову. Цим, на думку О. Попової, метафора відрізняється від символу в творах візуального мистецтва: «символ має можливість необмеженого числа інтерпретацій і динамічний характер існування – різні значення символу можуть актуалізуватися в залежності від контексту, в ситуаціях їх комунікативної актуальності» [8, с. 198]. Ряд вчених (Л. Большакова, О. Попова, М. Peterson, I. Negro, D. Serig, G. Steen, E. Šorm та інші) відзначають, що евристика візуальної метафори пов'язана з її наочністю, яка виникає за допомогою синтезу раціонального і образного мислення, роблячи імпліцитне експліцитним. В основі механізму візуальної метафоризації – злиття двох різних областей досвіду, що утворюють нові смислові поля [8, с. 196] шляхом встановлення «далеких» зв'язків, тобто зв'язків між образами, які засновані на суб'єктивному досвіді автора і значною мірою довільні, що пояснюється творчим характером візуальної метафори [5]. О. Сарна, оперуючи поняттям *візуальна метафора* в рамках постструктуралістського підходу, фокусує увагу на сучасних соціальних і політичних практиках: «...сенса, що виникає, трактується вже як символ або алегорія такого явища, яке безпосередньо може бути і не пов'язане з кожним з представлених образів. І тоді з'єднання двох образів, які сприймаються візуально, створює ефект виникнення вже не просто загального уявлення про будь-яке явище чи подію, але певного «концепту» – *ідеологеми*, що виявляє чітко фіксовану світоглядну позицію» [4]. Саме такий підхід дає можливість схарактеризувати концептуалізацію сучасного російсько-українського конфлікту і сприяє опису базових стратегічних нарративів, які створюються в українському секторі соціальних мереж.



Рис. 1. Метафора випробування і жертвності

Найбільш поширеними в соціальних мережах візуальними образами, які стають основою для створення концептуальної метафори, є зображення руки. В інтернет-мемах зображення руки виступає як певний багатозначний і багатовимірний символ, що володіє «майже бездонною смисловою глибиною, яку практично неможливо вичерпати будь-якої однієї жорстко фіксованою інтерпретацією; значною мірою вона залежить від мінливого культурного контексту» [11, с. 171].

Метафору випробування і жертвності створює візуальний образ огрубілої руки людини у військовій формі (рис. 1).

Мозолі, садна, бруд, кров, варена картопля, автомат – елементи, які складають джерело або образ метафори. Метою або темою цієї метафори є та ціна, яку платить людина, щоб відстояти право свого народу на самовизначення, свободу і незалежність. Скромна їжа на ходу у вигляді вареної картоплі і яблука символізує труднощі, відмову від звичного комфорту, аскетизм; зброя і кров – почуття небезпеки; мозолі і бруд – важку працю. Інтерпретація світоглядної складової даного образу дозволяє розмірковувати про ідеї жертвності, духовної мужності, що кладуться в основу мотивації вчинків, орієнтованих на виконання своїх обов'язків. Однак, на відміну від релігійної жертвності в ім'я Христа, візуальний образ передбачає не знеособлену, а цілком конкретну ситуацію – російсько-український конфлікт. Отже, жертвність асоціюється з боротьбою, метою якої є самостійний вибір своєю крайною шляху розвитку. Жертвність передбачає захоплення, шанування, її носій претендує на статус героя. Природно, що герой повинен володіти моральною винятковістю. Образ (джерело) метафори імплікує такі моральні характеристики, які збігаються з християнськими чеснотами: аскетизм, вірне виконання свого обов'язку, самовідречення. Завдяки такій сакральній забарвленості метафори створюються ідейні стереотипи соціальної жертвності. Головною ідеєю стає служіння Батьківщині, готовності прийняти страждання за свої переконання і свій народ. Таким образом, формуються такі концептуальні

схеми ВІЙНА – ЦЕ ВАЖКА ПРАЦЯ, ВІЙНА – ЦЕ ЖЕРТОВНІСТЬ.

Метафору емоцій і почуттів створює візуальний образ обіймів (рис. 2).

У метафорах емоцій і почуттів виділяється одна або кілька емоцій, які знаходяться в фокусі уваги інтернет-мема. Обійми є невід'ємною частиною нашого щоденного спілкування. Однак в справжні обійми укладають тільки тих, кому довіряють і кого дійсно люблять. Обійми – це одне з найпростіших дій, яким ми можемо висловити теплі почуття іншій людині, нагадати, як вона важлива. Мертва хватка обіймів як джерело метафори сигналізує про страх втратити близьку людину – в емоційному пориві солдат притягує до себе так сильно, наскільки це можливо. Такі обійми свідчать про сильний емоційний зв'язок і небажання бути нарізно. Обіймаючи так, людина ніби боїться, що розімкнуті обійми – значить втратити назавжди. Обійми домашніх улюбленців демонструють, як сильно солдат сумує за своєю домівкою, кіт або собака стають для нього сполучною ланкою з його колишнім мирним життям. Таким чином, актуалізація емоцій і почуттів, коли всі інші характеристики війни при цьому стають вторинними, формує концептуальну схему ВІЙНА – ЦЕ ТУГА.

Для розуміння шляхів інтерпретації війни, на наш погляд, слід також розглянути метафору, джерелом якої є зображення руки, що одночасно тримає сигарету і чашку кави на фоні автомата, який лежить поруч. Ця комбінація образів створюють атмосферу роздумів, метафора набуває філософський характер: вплив стихії війни на систему поглядів, оцінок і образних уявлень людини про світ і місце в ньому, її переконання, ідеали, ціннісні орієнтації. Війна змінює людей. Саме на війні особливо помітні внутрішні трансформації – «тому солдати воюють не тільки із зовнішнім ворогом, але і з собою. Бійці на передовій аналізують своє життя, переосмислюють, по-новому розставляють пріоритети – хтось почав більше цінувати сім'ю, спілкуватися з родичами, хтось повірив у Бога. Здається, що війна – це найстрашніше, що може трапитися, бо там кров, вбивства, смерть, але вона в той же час очищує людину.

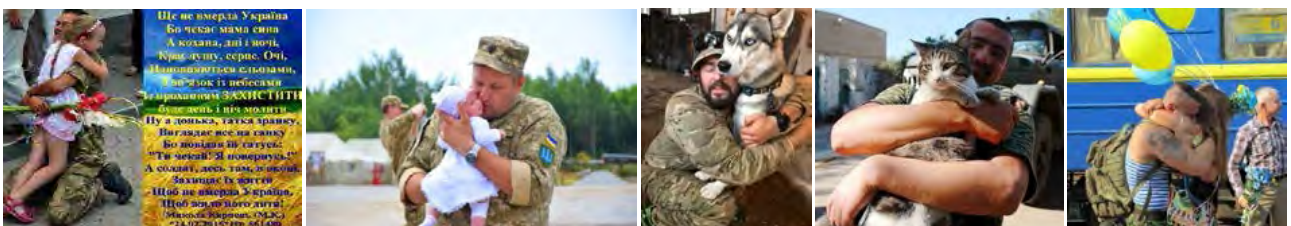


Рис. 2. Метафора емоцій і почуттів



Рис. 3. Метафори віри в майбутній мир

Бо на війні, як на долоні, видно все. Як ти вчиниш – врятуєш друга, ризикуючи життям, або сховаєшся, щоб залишитися живим? І кожен робить свій вибір» (<http://1tv.com.ua/news/channel/66125>). Осмисливши когнітивну структуру візуальної метафори, ми можемо вербалізувати зоровий образ: **ВІЙНА – ЦЕ ТРАНСФОРМАЦІЯ**.

Аналіз інтернет-мемів довів, що когнітивні схеми **ВІЙНА – ЦЕ ШЛЯХ ДО МИРУ**, **ВІЙНА – ЦЕ ВІРА В МАЙБУТНЄ** реалізуються через низку візуальних образів (рис. 3).

Показовим в плані розкриття теми віри в майбутній мир за допомогою візуальної метафори є інтернет-мем з зображенням військового, який як би простягає нам каску з лежачим в ньому немовлям, що обрамляють дві розкриті долоні – символ підтримки. З одного боку, немовля символізує беспорядність, вразливість, крихкість перед обличчям ворожого світу, але він знаходиться в надійних руках солдата. З іншого боку, розвиваючи ідею, ми бачимо, що дитина поступово набирає силу, зміцнює свої позиції і в якійсь мірі виступає невразливим для будь-якого негативного впливу. Таким чином, образ немовля – це втілення потенційних можливостей. Метафоричний перенос виступає у вигляді схеми: солдат – українська армія, немовля – Україна. В зоровому образі візуалізується метафоричне вираження «армія – захисник майбутнього країни». Проаналізуємо ще один метафоричний образ із представленою ряду: солдат з піднятою вгору рукою на фоні квітучих соняшників. Візуальний образ піднятої руки створює атмосферу незалежності, могутності, віри в перемогу і віри в майбутнє. Соняшники в свідомості українського етносу нерозривно пов'язані з символікою Батьківщини. Метафоричний перенос вималюється у вигляді схеми: *піднята рука – віра в перемогу, квітучі соняшники – мир, країна, що процвітає*.

Список літератури:

1. Жигарева А.А. Визуализация социального пространства современного общества: социально-философский анализ : дисс. ... кандидата философ. наук : 09.00.11. Москва : Воен. ун-т. 2011. 189 с.
2. Стризое А.Л., Храпова В.А. Вербальное и визуальное в культуре: иерархия или дополнительность? *Вопросы философии*. 2018. № 6. С. 194.
3. Кухта М.С. Инвариантность семантики в модели создания визуального образа дизайнера. *Известия Томского политехнического университета*. 2013. № 6. Т. 323. С. 223–226.
4. Сарна А.Я. Образ и медиум: визуальный текст в массовой коммуникации : сборник статей. Минск : Издательство «Четыре четверти», 2012. 208 с. URL: <https://helpiks.org/1-14175.html> (дата звернення: 01.02.2019).
5. Большакова Л.С. Когнитивный механизм создания визуальной метафоры (на материале англоязычных музыкальных видеоклипов). *Современные проблемы науки и образования*. 2008. № 2. С. 119–123.
6. Мардиева Л.А. Визуальная метафора как объект и инструмент исследования семиотически осложненных политических текстов. *Политическая лингвистика*. 2013. № 4(46). С. 274–276.
7. Ворошилова М.Б. Политический креолизованный текст: ключи к прочтению. Екатеринбург, 2013. 194 с.
8. Попова О.В. Метафора как когнитивное средство создания визуальной образности. *Научные ведомости БелГУ. Сер. Гуманитарные науки*. 2017. № 7(256), вып. 33. С. 194–198.

Висновки. Таким чином, візуальні метафори інтернет-мемів грають важливу роль у концептуалізації сучасного російсько-українського конфлікту. Загальновідомий концепт війни виявляється *специфічним* при спробі позначення подій на території України. Особливість концептуалізації сучасної війни полягає в тому, що головною метою метафоричного переносу часто стає або маніфестація внутрішнього стану людини, або те факти, які стосуються особистості персонально (негоди бойових умов). Отже, домінуючим при формуванні концептуальних схем стає підхід, заснований на особистісному досвіді, і спрямованість на «Я» як орієнтир створення концепції. Тобто, концептуалізація сучасної війни є особистісно-центрованою. Це доводить актуалізація у інтерпретаційній складовій російсько-українського конфлікту таких когнітивних схем: **ВІЙНА – ЦЕ ВАЖКА ПРАЦЯ**, **ВІЙНА – ЦЕ ЖЕРТОВНІСТЬ**, **ВІЙНА – ЦЕ ТУГА**, **ВІЙНА – ЦЕ ТРАНСФОРМАЦІЯ**. Ми пояснюємо цей факт умовами, в яких сформувалися психологія, і ментальність у цілому, народу України: «Динамічність, плинність, розбіжність політичних орієнтацій суб'єктів влади і різних соціальних сил, багатозначність й незрозумілість подій, у вирі яких постійно знаходилась (і знаходиться зараз) проста людина, виробляє у неї позицію пошуку стійкості й істини не скільки в цих подіях, скільки в самій собі, у своєму внутрішньому житті й почуттях. Погляд на себе як на людську бездонність, як на «внутрішню людину», яка породжується із себе і визначає собою «поверхню» своєї психіки, своє соціальне і природне буття як «зовнішньої людини», індивідуалізм, який випливають звідси, та прагнення до «волі» у різних розуміннях цього слова, з одного боку, як активність більш психічна ніж зовнішня, з іншого, – деякі риси українського національного характеру та світовідчуття» [12].

9. Hanks P. Metaphoricity in Gradable. *Corpus-Based Approaches to Metaphor and Metonymy*. Berlin, N.Y., 2006. P. 17–35.
10. Гурова Н.В. Концептуальная метафора в моделировании картины мира. URL: https://www.pglu.ru/upload/iblock/64c/uch_2009_ii_00038.pdf (дата звернення: 01.02.2019).
11. Альбедиль М.Ф. «Ты держишь мир в простертой длани»: символика руки. *Теория моды*. Москва : Новое литературное обозрение. 2013. № 27. С. 155–172.
12. Бондаренко О.В. Пріоритети української ментальності: індивідуалізм чи колективізм? Історичні аспекти вирішення проблеми. 2001. URL: eir.zntu.edu.ua/.../Bondarenko_Priorities_Ukrainian_mentalit... (дата звернення: 01.02.2019).

References:

1. Zhigareva A.A. (2011). Vizualizaciya social'nogo prostranstva sovremennogo obshchestva [Visualization of the modern society's social space]: social'no-filosofskij analiz : diss. ... kandidata filosof. nauk : 09.00.11. Moskva : Voen. un-t. (in Russian)
2. Strizoe A.L., Hrapova V.A. (2018). Verbal'noe i vizual'noe v kul'ture: ierarhiya ili dopolnitel'nost'? [Verbal and visual in culture: hierarchy or complementarity?]. *Voprosy filosofii*, 6, 194. (in Russian)
3. Kuhta M.S. (2013). Invariantnost' semantiki v modeli sozdaniya vizual'nogo obraza dizajna [Invariance of semantics in the model of creating a visual image of design]. *Izvestiya Tomskogo politekhnicheskogo universiteta*, 6, 223–226. (in Russian)
4. Sarna A.Ya. (2012). Obraz i medium: vizual'nyj tekst v massovoj kommunikacii: sbornik statej [Image and medium: visual text in mass communication: a collection of articles]. Minsk: Izdatel'stvo «Chetyre chetverti». URL: <https://helpiks.org/1-14175.html> (in Russian)
5. Bol'shakova L.S. (2008). Kognitivnyj mekhanizm sozdaniya vizual'noj metafory (na materiale angloyazychnyh muzykal'nyh videoklipov) [Cognitive mechanism for creating a visual metaphor (on the material of English-language music video clips)]. *Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya*, 2, 119–123. (in Russian)
6. Mardieva L.A. (2013). Vizual'naya metafora kak ob'ekt i instrument issledovaniya semioticheski oslozhnennykh politicheskikh tekstov [Visual metaphor as an object and tool for the study of semiotically complicated political texts]. *Politicheskaya lingvistika*, 4 (46), 274–276. (in Russian)
7. Voroshilova M.B. (2013). Politicheskij kreolizovannyj tekst: klyuchi k prochteniyu [Political creolized text: keys to understanding]. Ekaterinburg. (in Russian)
8. Popova O.V. (2017). Metafora kak kognitivnoe sredstvo sozdaniya vizual'noj obraznosti [Metaphor as a cognitive means of creating visual imagery]. *Nauchnye vedomosti BelGU. Ser. Gumanitarnye nauki*, 7 (256), 194–198. (in Russian)
9. Hanks P. (2006). Metaphoricity in Gradable. *Corpus-Based Approaches to Metaphor and Metonymy*, 17–35. (in English)
10. Gurova N.V. (2009). Konceptual'naya metafora v modelirovanii kartiny mira [Conceptual metaphor in modeling the picture of the world]. URL: https://www.pglu.ru/upload/iblock/64c/uch_2009_ii_00038.pdf (in Russian)
11. Al'bedil' M.F. (2013). «Ty derzhish' mir v prostertoj dlani»: simbolika ruki [«You keep the world in stretched hand»: hand symbolism]. *Teoriya mody*. Moskva : Novoe literaturnoe obozrenie, 27, 155–172. (in Russian)
12. Bondarenko O.V. (2001). Priorytety`ukrayins`koyi mental`nosti: indy`vidualizm chy` kolekty`vizm? Istory`chni aspekty` vy`rishennya problemy` [Priorities of the Ukrainian Mentality: Individualism or Collectivism? Historical aspects of problem solving]. URL: eir.zntu.edu.ua/.../Bondarenko_Priorities_Ukrainian_mentalit (in Ukrainian)